

УДК 371.3(477)''18/19''

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ДИДАКТИЧНОЇ ДУМКИ В УКРАЇНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Марія Кушик

*Тернопільський державний медичний університет ім.І.Я.Горбачевського
майдан Волі, 1, 46001 Тернопіль, Україна*

Розглянуто передумови та особливості розвитку дидактики вищої школи в Україні в контексті загального розвитку педагогічної думки. Проаналізовано головні тенденції й напрями у розвитку педагогічної думки на території України в другій половині ХІХ–на початку ХХ ст.

Ключові слова: педагогічна думка, педагогічні ідеї, дидактика, педагогіка вищої школи.

У час становлення національної освіти велику роль відіграє розвиток системи вищої освіти, яка, за висловлюванням С. С. Вітвицької, „починає формуватись як одна із найголовніших цінностей державності, суспільної свідомості та національної безпеки” [4, с. 250]. Державна національна програма „Освіта (Україна ХХІ ст.)” та Закон України „Про освіту”, „Закон України про вищу освіту”, „Національна доктрина розвитку освіти” містять основні засади виховання і навчання, формують положення про освіту в перспективному розвитку.

Питання історії української дидактики актуальне в наш час, оскільки об’єктивний аналіз минулого педагогічного досвіду сприяє подальшому розвитку науки і освіти. З огляду на це цілком зрозумілою є зацікавленість сучасних дослідників і науковців історією розвитку національної педагогіки. Проблему розвитку особливостей дидактики в другій половині ХІХ–на початку ХХ ст. досліджувала у своїй науковій праці „Розвиток теоретико-концептуальних основ вітчизняної дидактики (друга половина ХІХ – початок ХХ століття)” В. О. Вихрущ [3].

Формування та розвиток наукових історико-педагогічних досліджень в Україні у другій половині ХІХ–на початку ХХ ст. вивчав у своїй науковій роботі О. В. Черкасов [23]. Він аналізував формування основних засад історико-педагогічного дослідження, виділення історії педагогіки як окремого наукового напрямку [23, с. 1–8, 11–16].

Розвиток системи освіти та педагогічної думки в другій половині ХІХ–на початку ХХ ст. в окремих регіонах України вивчали сучасні дослідники, зокрема, Л. О. Терських „Культурологічні основи розвитку системи освіти та

педагогічної думки на Донеччині в кінці XIX – початку XX століття” [18]. За словами автора, особливості розвитку освіти на Донеччині пов’язані не лише з економічними і соціальними чинниками, але і етнокультурним аспектом [18, с. 1–9]. У дисертаційній роботі „Система шкільництва в Галичині (кінець XIX–початок XX ст.)” В. Стинська розглядає проблему еволюції у шкільництві в контексті полікультурного освітнього простору [16]. Окремі питання та проблеми освіти в Галичині висвітлювали О. Барвінський, М. Грушевський, В. Барановський, І. Юцишин, Б. Ступарик [16, с. 1–15].

Розвиток педагогічної думки в Галичині вивчали Б. Ступарик та В. Моцюк в контексті дослідження ідеї національної школи і виховання [17]. Автори виділяють праці відомих педагогів (О. Духновича, К. Ушинського), які мали вплив на розвиток педагогічної думки краю та національного шкільництва зокрема, надаючи особливої уваги принципу народності.

Ми ставили за мету проаналізувати особливості розвитку дидактики вищої школи в Україні в контексті загального розвитку педагогічної думки в другій половині XIX – на початку XX століття.

За визначенням В. Галузинського та М. Євтуха, дидактикою називають „розділ педагогіки, що містить теорію навчання і освіти (грец. „дидактос” – „повчальний”)” [6, с. 144]. Особливості навчання і виховання розглядали ще у часи Платона і Аристотеля. Засновником дидактики вважають Я. Коменського, який написав „Велику дидактику” (1663). Й. Герbart, А. Дістервег зробили вагомий внесок у розвиток світової педагогічної, дидактичної думки [4, с. 129; 6, с. 144–150].

Описуючи історичні аспекти вітчизняної дидактики, Л. Веклинець та М. Разумейко зазначають, що у дослідженні розвитку педагогічної думки в Україні слід брати до уваги роль навчання і виховання ще у часи Київської Русі, братських школах, Києво-Могилянській академії. Аналізуючи історію педагогіки в другій половині XIX – на початку XX ст., особливо важливим є вивчення діяльності визначних педагогів того часу, зокрема Б. Грінченка, С. Канюка. У книзі „Дидактика доповнена „основами логіки” для вжитку учительських семінарий і учителів народних шкіл” (1911) С. Канюк зазначає про зв’язок дидактики, психології, логіки, описує методи та принципи навчання, використовує наукову термінологію, укладену В. Сімовичем, яка функціонує досі („метод вчення” як метод навчання, „лекційний плян” та ін.). [2, с. 24–25].

До видатних українських педагогів XIX ст., які зробили вагомий внесок у розвиток педагогічної думки, належать О. Духнович (1803–1865), Б. Грінченко (1863–1910).

Проблеми історії педагогіки викликали інтерес у дослідників XX ст., продовжують цікавити науковців і сьогодні. Вивчаючи розвиток педагогічної думки, педагогічних ідей, автор книги „История педагогики общей и русской”

(1916) В. Родников визначає „завдання історії педагогіки – простежити зародження і послідовний розвиток педагогічних ідей” [14, с. 5].

На початку XIX ст. актуальним було питання щодо ролі сім'ї, суспільства і держави у вихованні. Автор наводить слова проф. Шевирєва з промови „Объ отношеніи семейнаго воспитанія къ государстненному”: „З університету виходить студент чи кандидат, а з рук батьків виходить людина – звання найважливіше від всіх інших звань” [14, с. 119–120]. Тому в ідеалі, за його словами, державне виховання повинно бути тісно пов'язане із сімейним вихованням. Важливим періодом в історії російської педагогіки В. Родников вважає епоху царювання Олександра II – „епоху великих реформ”. Саме в цей період відбулися селянська, судова, земська реформи, водночас змінювався світогляд, виявлявся інтерес до освіти, що й сприяло розвитку педагогічних ідей [14, с. 116–121].

Важливою подією на початку XIX ст. було створення Міністерства Народної Просвіти (1802). Найбільшою проблемою в XIX ст. була недостатня кількість навчальних закладів як нижчих, так і вищих [14, с. 116, 121–124].

Досліджуючи соціально-історичні особливості розвитку української вищої педагогічної освіти, С. Вітвицька описує перші вищі навчальні заклади України: Острозьку академію та Києво-Могилянську академію. У розвитку української науки і культури велику роль відігравали класичні університети. Першим університетом на території України був Львівський університет (1661) [4, с. 212–216].

Вивчаючи особливості розвитку дидактики вищої школи, доцільно проаналізувати історію вищих шкіл України в XIX ст. Історія вищої освіти в Україні залежала від політики держав-поневолювачів. На території східноукраїнських земель першим університетом був Харківський (1805), з його історією пов'язані імена таких визначних учених, як О. Потебня, Д. Багалій, М. Костомаров та ін. [4, с. 212–221; 8, с. 1–2, 8–9].

Імператорський університет Св. Володимира, який було відкрито 15.07.1834 в Києві з метою розвитку вищої освіти на території західних губерній Російської імперії, належав до Київського навчального округу [24, арк. 24, 77]. Прийом в університет проводили з 1 липня до 15 серпня, набирали як державних, так і „своєкоштных” вступників. Предметами іспитів були Закон Божий, російська граматики, логіка і словесність, латинська, французька та німецька мови, загальна та російська історія, географія, арифметика, алгебра, фізика та ін. З історією університету пов'язані імена таких відомих професорів, як Скворцов, Ставровський, Метлинський, Шульгин (історико-філологічний факультет), Богородський, Федотов-Чеховський, Іванішев (юридичний факультет), Дяченко, Федоров, Кнорр (фізико-математичний факультет), Вальтер, Караваєв, Цицурін (медичний факультет) [21, арк. 24–27, 77–78].

Новоросійський університет (1865) було створено в Одесі. З історією Новоросійського університету пов'язана діяльність багатьох учених, зокрема визначного біолога І. Мечникова, мікробіолога та епідеміолога Д. Заболотного, патофізіолога О. Богомольця, І. Сеченова та ін.

У 1875 р. було засновано Чернівецький університет. Характерною особливістю всіх вищих навчальних закладів України XIX–початку XX століття було прагнення української передової інтелігенції до викладання українською мовою, до розвитку української науки і культури [4, с. 212–221; 8, с. 1–2, 8–9].

За словами Л. Вовк, „особливістю української педагогічної традиції в другій половині XIX ст. – початку XX ст. було те, що творили її не лише педагоги, а й широкі кола інтелігенції, котра шукала шляхів зближення з народом” [5, с. 129]. Автор простежує розвиток педагогічної думки в Україні через призму діяльності навчальних закладів для дорослих, зокрема недільних, вечірніх шкіл, курсів, які забезпечували не лише елементарні знання та навчання грамоті, а й сприяли розвитку особистості, вдосконаленню знань в окремих галузях.

Розвиток педагогічної думки XIX ст. та педагогіки вищої освіти доцільно простежити у спадщині відомих педагогів. В. Родников виділяє два головних напрями педагогічної думки XIX ст.: „розвиток загальнолюдського ідеалу школи (Редкин, Пирогов) і ідею націоналізації школи (Ушинський, Стоюнін)” [14, с.124].

Представниками розвитку „загальнолюдського (гуманного) ідеалу школи” В. Родников називає П. Редкина і М. Пирогова. П. Редкин обґрунтовує свою теорію на основі християнського вчення, християнської релігії. Заслужують на увагу педагогічні статті М. Пирогова „Быть и казаться”, „Школа и жизнь”, „Нужно-ли сѣчь дѣтей?” та ін. Головною проблемою тогочасного суспільства, на думку М. Пирогова, було те, що школа готувала лише „спеціалістів”, не дбаючи про виховання „людини”. Навчання він називав „священнодійством”. Важливими є слова вченого про жіночу освіту, саме жінки-матері беруть безпосередню участь у вихованні майбутніх членів суспільства, тому необхідність жіночої освіти є надзвичайно важливим чинником [14, с. 125–131].

У нашій попередній розвідці ми вивчали педагогічні погляди видатного вченого М. Пирогова, зокрема щодо розвитку медичної освіти [10]. Педагогічну діяльність відомого хірурга високо оцінив К. Ушинський у праці „Педагогічні твори М. Пирогова”. Стаття М. Пирогова „Вопросы жизни” не могла залишитись непоміченою, як і кожна наступна праця великого лікаря-хірурга, що на педагогічній ниві становила неабиякий інтерес, адже він вважав справу виховання „питанням життя” [19, с. 144]. Аналізуючи погляди М. Пирогова, К. Ушинський не завжди погоджується з ним, зокрема щодо

необхідності знання стародавніх мов для вступу в університет [10, с. 81–83; 19, с. 134–181].

Ідея націоналізації школи притаманна великому педагогові другої половини ХІХ століття К. Ушинському. У кожного народу повинна бути своя система виховання, адже різні нації мають свої ідеали людини, свій характер, тому повинно бути, за словами вченого, і народне виховання. Одним із важливих аспектів націоналізації виховання і освіти є вивчення рідної мови, тому що народ без мови помре, рідне слово відображає історію „духовною життя народу” [14, с. 133–138].

Ушинський трактує педагогіку радше як „мистецтво”, ніж „науку”. Наука базується на фактах („не може бути „французької математики” чи „англійського закону тяжіння”) [14, с. 140], а педагогіка, як мистецтво, вказує на те, що мало би бути, що було б бажаним. Проте і тут наявні суперечності. Ушинський, пишучи педагогічну антропологію „Людина, як предмет виховання”, використовує наукові дані з фізіології, психології та ін. Роль вчителя, на думку Ушинського, полягає в тому, щоб допомогти вчитись, викликати інтерес, а не заставляти вчитись, виховання повинно бути гуманним [14, с. 138–141].

К. Ушинський, прагнучи з’ясувати питання педагогіки, використовував синтез філософських ідей та знання антропологічних наук. Дидактичні ідеї К. Ушинського базуються на принципах народності, природовідповідності, зв’язку навчання з життям, послідовності, доступності, наочності.

У статті „Про користь педагогічної літератури” К. Ушинський звертає увагу на недостатню кількість якісної спеціалізованої літератури. Відомий педагог у своїй праці порівнює мистецтво виховання з мистецтвом медицини, акцентуючи на важливості застосування наукових знань та попереднього досвіду як в медичній, так і в педагогічній практиці. За словами Ушинського, „сама педагогічна практика без теорії – те саме, що знахарство в медицині” [19, 14]. „І медицина, і педагогіка, крім обізнання з науками в галузі філософії та природознавства, вимагають ще вміння застосовувати ці знання до справи: безлічі фактичних відомостей, що не становлять власне науки, розвитку спостережливості в певному розумінні і навички” [19, с. 14]. За висловлюванням вченого, „результати поганої медицини видніші: вони відчутні; але результати поганого виховання не менш істотні, і якщо вони не такі помітні, то тільки тому, що на них менше звертають уваги” [19, с. 13]. Проблема виховання повинна цікавити не лише педагогів, але й суспільство, а для вирішення окремих педагогічних проблем особливої актуальності набуває педагогічна література, яка б не лише висвітлювала певні питання, але й сприяла поширенню педагогічних знань серед громадськості [19, с. 9–25].

Будучи редактором „Журналу Міністерства народної освіти”, К. Ушинський намагався надати виданню педагогічного спрямування.

Завданнями для видання відомий педагог вбачав поширення педагогічних ідей, ознайомлення з педагогічними статтями, зокрема присвяченими проблемам дидактики, аналізування педагогічної літератури, висвітлення питань з педагогіки та ін. Проте, на жаль, діяльність „Журналу” нового спрямування була недовгою через невдоволеність міністерства [20, с. 151–158, 546–547].

Педагогічні погляди Ушинського відображені у таких його працях: „Труд в его психологическом и нравственном значении”, „Родное слово”, „О нравственном элементе в русском воспитании ” та ін. [14, с. 136].

Головними питаннями педагогіки в Росії у 60-х роках XIX ст. В. Родников називає „питання про взаємовідношення між вихованням і освітою”, питання „про дисципліну” [14, с. 144–145]. Цими питаннями цікавився Д. Писарев, який вважав розум і знання найголовнішими чинниками прогресу. Автор праці „История педагогики общей й русской” описує також педагогічні погляди Л. Толстого, який вважав навчання „засобом як освіти, так і виховання”. Освіта є вільною, а виховання – насильницьким. Завданням вихователя, за словами Л. Толстого, є передавання знань. Це повинно стати метою школи, а формувати характер, переконання є насильством [14, с. 144–148].

У 80-х роках популяризації набув релігійний напрям у вихованні з наступним проектом церковно-приходських шкіл. З історією таких шкіл пов’язані педагогічні погляди С. Рачинського. Зважаючи на те, що від школи чекають не лише навчання, але й виховання наступного покоління, виховання, за висловлюванням С. Рачинського, повинно мати релігійно-церковний характер, школа повинна нагадувати „християнську родину” [14, с. 154–156].

Аналізуючи освіту другої половини XIX–початку XX ст., автори нарисів „Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. XX ст.)” звертають увагу на якісне покращення завдяки „дидактиці Ушинського”, вдосконаленню роботи вчителів та загального розвитку педагогічної думки. Для реалізації одного з головних завдань вищої освіти (фахової підготовки студентів) викладачі університетів, зокрема Харківського, звертали увагу на вдосконалення організації навчально-виховного процесу, питання щодо „курсової системи”, форми організації викладання та ін. [15, с. 141, 153].

Заслуговує на увагу звернення Міністра народної освіти до попечителя Київського навчального округу від 5.05.1881, в якому зазначені пропозиції щодо діяльності навчальних закладів та попечителів навчальних округів, які мали бути „зв’язною ланкою” між місцевими потребами і центральним управлінням” [23, арк. 36]. У зв’язку із соціально-політичним станом в Росії та заворушеннями особливу увагу звернено на роль вищих

навчальних закладів та на їх призначення, насамперед на розвиток науки. Зважаючи на Статут 1863 р., університети повинні дбати як про науку, так і про підтримання порядку в стінах навчального закладу. Вчені корпорації несуть відповідальність не лише за науку, а й за майбутнє держави, тому необхідними критеріями є дотримання основ моралі, законності, громадянської свідомості. У документі зазначено, що школа повинна мати зв'язок з суспільством, важливим є також вплив сім'ї. Міністерство народної освіти, за висловлюванням Міністра, не може існувати як закритий урядовий орган, повинно прислухатись до „голосу суспільства” [23, арк. 36–39].

Зарубіжні педагогічні ідеї впливали на розвиток української педагогіки, дидактичної думки. Важливими в історії були також авторські книги вітчизняних педагогів, які висвітлювали проблеми дидактики, зокрема О. Ободовського „Руководство к дидактике” (1883). За словами В. Вихрущ, розвитку дидактичної думки в Україні були притаманні філософський, теоретичний, практичний і психологічний напрями. Представниками філософською спрямування були П. Юркевич, С. Гогоцький. „Засновником вітчизняної дидактики” автор називає О. Духновича. Вітчизняний педагог П. Редкін, використовуючи зарубіжний досвід, розглядав дидактичні проблеми відповідно до особливостей розвитку російської системи освіти. Щоб застосовувати на практиці західноєвропейський досвід та брати до уваги традиції вітчизняної школи, потрібно було проаналізувати і розвинути нові напрями у розвитку вітчизняної дидактичної думки. Як приклади автор називає дидактичні системи М. Пирогова, М. Корфа, К. Яновського [3, с. 12–16].

Досліджуючи дидактично-педагогічну літературу другої половини XIX ст., В. Вихрущ аналізує становлення і розвиток дидактики як теорії навчання. Цікавою є частина дослідження, присвячена формуванню основних категорій та понять дидактики, їх тлумаченню. Проте, за словами автора, лише наприкінці XIX століття вітчизняна дидактична думка набула нового спрямування з подальшим створенням наукових дидактичних посібників, зокрема С. Миропольського, М. Олесницького та ін.

В умовах розвитку вітчизняної дидактики в другій половині XIX–на початку XX століття простежується течія „автодидактизму”. Саме потреба розв'язання загальнодидактичних проблем в межах національного контексту і спричинила виникнення цього напрямку. Відомими авторськими дидактичними посібниками зазначеного періоду були підручники К. Ушинського, М. Корфа, В. Водовозова, Т. Лубенця [3, с. 18].

Питанням освіти та виховання присвячував свої праці О. Музиченко. На його думку, вчитель повинен мати глибокі педагогічні знання і бути в курсі новітніх педагогічних теорій. У книзі „Сучасні педагогічні течії в Західній Європі і Америці” (1913) він аналізує різні напрями у розвитку

педагогіки: експериментальний, біологічний та ін. Зарубіжний досвід вивчав також С. Ананьїн, який приділяв значну увагу питанням педагогіки середньої освіти. Великою заслугою у розвитку української педагогічної думки є діяльність визначного педагога і психолога М. Ланге. Він виступав за покращення педагогічної освіти, говорив про важливість лекцій з основ дидактики, вивчення окремих педагогічних питань. Важливим у розвитку педагогічної освіти був дозвіл Міністерства народної освіти на виділення окремого курсу педагогіки з філософії та подальшим викладанням курсу в університетах, було введено також курс історії педагогіки [15, с. 373–375].

Українські землі в другій половині ХІХ–на початку ХХ ст. перебували під гнітом Російської і Австро-Угорської імперій, тому головною проблемою була потреба національної школи, розвитку національної педагогіки та освіти взагалі. Педагогічні ідеї передова інтелігенція висвітлювала у таких педагогічних виданнях: „Учитель”, „Газета школьная”, „Наша школа” „Школа и жизнь”, „Дошкольное воспитание”, „Народный учитель”. До відомих педагогів Галичини належать О. Барвінський, Д. Лукіянович, І. Бартошевський, Й. Кобринський.

Аналізуючи педагогічні пошуки кінця ХІХ–початку ХХ ст., автори праці „Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. (кон. ХІХ нач. ХХ в.)” зазначають про „гуманістичну направленість і демократизм” у новій культурній традиції. Для кінця ХІХ–початку ХХ ст. характерними були розвиток нових педагогічних ідей та теорій, становлення основних категорій, формування нових галузей, зокрема, дошкільна педагогіка, дидактика, професійно-технічна педагогіка та ін.

Описуючи тогочасну педагогіку, В. Родников визначає дві головні течії у розвитку педагогіки початку ХХ ст. – „соціальну” та „індивідуалістичну”. Про важливість суспільного виховання зазначали Песталоцці, Фребель, П. Наторп. Представниками індивідуалістичного виховання були Гансберг, а також А. Дауге. Автор виділяє два напрями, що пов’язані з методами і засобами виховання: „гербартианство” (важливість процесу засвоєння предметів) та „природничо-науковий” (важливість змісту предмета) [14, с. 167].

Вивчаючи педагогіку вищої школи, яку протягом тривалого періоду не виділяли як окрему галузь [9, с. 4–5], варто звернути увагу на діяльність визначних педагогів. Цікавими з погляду історії педагогіки є праці М. Пирогова, присвячені проблемам вищої школи, зокрема „Університетське питання”, праця Л. Петражицького „Університет і наука”(1907).

Найважливішим завданням дидактики вищої школи, за висловлюванням А. Алексюк, є „розкриття педагогічних закономірностей, що діють у межах навчання й освіти, і використання їх з метою збагачення майбутніх фахівців сучасними науковими знаннями” [1, с. 394]. Про педагогіку вищої освіти почали вести мову порівняно недавно. Дидактику

зображали у вигляді піраміди: фундамент – дошкільна освіта, далі – початкова і середня, вершина – вища освіта [1, с. 394; 4, с. 129].

Вивчаючи основи дидактики вищої школи, С. Вітвицька перелічує такі категорії: освіту, принципи, процес навчання, зміст освіти, закони і закономірності, форми організації та методи навчання, професійну підготовку [4, с. 131]. „Сутність навчання у вищій школі відрізняється своєю специфікою як процесу викладання, так і учіння, що зумовлене метою і завданнями вищої школи” [4, с. 132, 130–131].

Основні дидактичні положення, закладені у другій половині XIX – на початку XX століття, не втратили своєї актуальності і сьогодні. Знання теорії навчання необхідні для реалізації поставлених перед вищою освітою завдань, для подальшого наукового розвитку, для вдосконалення системи національної освіти. Педагогічні проблеми у діяльності визначних учених, педагогів зазначеного періоду потребують вивчення.

1. *Алексюк А. М.* Педагогіка вищої освіти України: історія, теорія. К., 1998.
2. *Веклинець Л., Разумейко М.* Історичні аспекти української дидактики // *Дивослово*. 1997. № 5–6. С. 24–25.
3. *Вихрущ В. О.* Розвиток теоретико-концептуальних основ вітчизняної дидактики (друга половина XIX – початок XX ст.): Автореф. дис. ... д-ра пед. наук. К., 2001.
4. *Вітвицька С. С.* Основи педагогіки вищої школи. К., 2003.
5. *Вовк Л. П.* Сторінки історії української педагогічної традиції // *Педагогіка і психологія*. 1994. № 4. С. 129–139.
6. *Галузинський В. М., Євтух М. Б.* Педагогіка: теорія та історія. К., 1995. Рівне, 1996.
7. Закон України про вищу освіту // *Освіта*. 2002. № 12–13. 20–27 лют. С. 5–12.
8. *Клос Л. Є.* Розвиток медичної освіти на західноукраїнських землях (друга половина XVIII - 30-ті роки XX ст.): Автореф. дис. ... канд. пед. наук. К., 2002.
9. *Кобыляцький І. І.* Основи педагогіки вищої школи. Київ; Одеса, 1978.
10. *Кушик М.* Микола Пирогов про систему освіти та професійну підготовку лікарів // *Наук. зап. Терноп. нац. пед. ун-ту ім. Володимира Гнатюка*. Сер. Педагогіка. 2005. № 1. С. 78–84.
11. *Любар О. О., Стельмахович М. Г., Федоренко Д. Т.* Історія української педагогіки / За ред. М. Г. Стельмаховича. К., 1999.
12. Національна доктрина розвитку освіти. Затверджено Указом Президента України від 17 квітня 2002 р. № 347/2002 // *Освіта*. 2002. № 26. 24 квіт.–1 трав. С. 1–4.

13. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. кон. XIX - нач. XX в. Отв. ред. Э. Д. Днепров. М., 1991.
14. *Родниковъ В.* История педагогики общей и русской. 4-е изд., доп. К., 1916.
15. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. XXст.): Нариси / Редколегія: М. Д. Ярмаченко, Н. П. Калениченко, С. У. Гончаренко та ін. К., 1991.
16. *Стинська В. В.* Система шкільництва в Галичині (кінець XIX – початок XX ст.): Автореф. дис. ... канд. пед. наук. Івано–Франківськ, 2004.
17. *Ступарик Б. М., Моцюк В. Д.* Ідея національної школи та національного виховання в педагогічній думці Галичини (1772–1939). Коломия, 1995.
18. *Терських Л. О.* Культурологічні основи розвитку системи освіти та педагогічної думки на Донеччині в кінці XIX – початку XX століття: Автореф дис. ... канд. пед. наук. Луганськ, 2001.
19. *Ушинський К. Д.* Вибрані педагогічні твори: У 2 т. / Пер. з рос. За ред. О. І. Пискунова та ін. К., 1983. Т. 1, 2.
20. *Ушинський К. Д.* Проблеми педагогіки. М., 2002.
21. Центральний державний історичний архів (далі: ЦДІА) (м. Київ). Ф. 707. Оп. 17. Спр. 363. 79 арк.
22. ЦДІА (м. Київ). Ф. 707. Оп. 87. Спр. 6439. 93 арк.
23. *Черкасов О. В.* Формування загальнотеоретичних основ дослідження історії освіти в Україні (друга половина XIX – початок XX століття): Автореф. дис. ... канд. пед. наук. К., 2004.

**FACTORS OF THE DIDACTIC THOUGHT DEVELOPMENT IN
UKRAINE IN THE SECOND PART OF THE XIX-th – THE BEGINNING
OF THE XX-th CENTURY**

Mariya Kushyk

*I. Horbachevs'ky State Medical University of Ternopil
Volia Sq., 1, UA – 4600, Ternopil' Ukraine*

The article considers the preconditions and factors of higher school didactics development in Ukraine in the context of general pedagogical thought development. The main trends and tendencies of pedagogical thought development on the territory of Ukraine in the second part of the XIX-th – the beginning of the XX-th century are analysed.

Key words: pedagogical thought, pedagogical ideas, didactics, pedagogics of higher school.

Стаття надійшла до редколегії 20.11.2006

Прийнята до друку 20.12.2006